

Boikopanyo bo Atlehileng

TATAISO EA BOETAPELE BA MEKHATLO

Hobaneng ha le etsa kopanelo?

Ka kotloholo Basotho ke batho ba nang le matla a ho sebetsa hantle, 'HA RE KA NEPA BOIKOPANYO RE KA Hafa ka Nkatana'

E hlophiloe ke:
Lesotho National Farmers Union LENAUFU
le
Development for Peace Education Lesotho DPE

Lentsoe la Ketapele

Le ha temo e bonahala ena le bokhoni ba ho nts'a Lesotho tlaleng ena eo e leng ho eona, bothata bo bohola ke hore lihoai ha li sebetse 'moho. Ke 'nete hore mekhatlo e mengata ea lihoai e potapotuoe ke likhohlano, ho hlokelana botšepahi le likhula-khulano tse fokolisang boipopo ba lihoai.

Ka bukana ena LENAFU le DPE li qholotsa lihoai ho inahana ka botebo ka boikopanyo ba tsona. Bukana ena e re sehoai ka seng se ke se shebe hore na mokhatlong oa sona, se etsa tlatsetso e fe hore boipopo ba lihoai bo atlehe. Tebello ke hore ha sehoai se seng le se seng se lumela 'neteng ea hore kopano ke matla, se utloisisa boikarabello ba litho mokhatlong, se lemoha hore na ke lintho li fe tse tsietsang mekhatlo, se ikitlaetsa hore boikopanyo bo be molemong oa ba ikopopantseng, se sebeletsa hore tsamaiso ebe e tihileng, puisano e otlolohe, kopano ea lihoai e tla matlafala 'me temo e tla atleha ho hlola tlala le bofuma tse patetseng sechaba sa Basotho.

Khotso Lepheana
Mohokahanyi oa LENAFU

Polelo ea Sesotho e reng *Kopano ke matla* e lahlehela ke moelelo ha boikopanyo ba sechaba ka tsela ea mekhatlo bo fetoha setsi sa likhang, likhohlano, litoantšano le pherekano.

Ka bukana ena LENAFU le DPE li phephetsa baikopanyi ho hlahloba hore na phoso e hokae ea ka boikopanyo. E le ho fihlela motso oa taba bukana ena e supa hore litho tsa boikopanyo li lokela ho latela litumellano. Taba eo e bohlokoa katlehong ea bohle kaha e le eona tumellano e tlisang kopano e bileng e thehang boikopanyo. Ha baikopanyi ba lumellane ka sepheo, ba utloana ka puo, molemo o hlahang o fumanoa ke bohle.

Ha se ka palo ea litho bongata, lifutho tsa liphaka tsa tsona kapa ho ba bohale litabeng empa ke ka kutloano le tumellano boikopanyo bo tihang. Hona ho hlakisa hore mosebetsi ofe le ofe o kopanetsoeng o atleha ha feela bohle ba utloisisa seo ho lumellanoeng ka sona. Hona ke ho bolela hore tumellano ke mokokotlo oa katleho ho bohle ba etsang mosebetsi ka kopanelo. Ka hona ke bohlale hore bohle ba tsebe seo ho lumellanoeng ka sona.

Fr. Tšepo Valentine Mosoeu
Mohlasimolli oa Sechaba

LATHATHAMO LA TSE KA HARE

1	KAROLO EA PELE: MEKHATLO EA BOIKOPANYO	4
1.1	TLHALOSO EA MOKHATLO	4
1.1.1	<i>Bothata</i>	4
1.1.2	<i>Sepheo</i>	4
1.1.3	<i>Mokhatlo</i>	5
1.1.4	<i>Mesebetsi</i>	5
1.1.5	<i>Tsamaiso</i>	5
1.1.6	<i>Tlaleho/Tlhahlobo</i>	6
1.2	SEO MOKHATLO O LENG SONA	6
1.2.1	<i>Melemo ea Mokhatlo</i>	7
1.3	TSE SENYANG MOKHATLO	7
2	KAROLO EA BOBELI: PUSO LE TSAMAISO EA MEKHATLO	8
2.1	MEKHATLO E AMEHA KE LINTHO TSE 'MALOA.....	8
2.2	TSAMAISO EA MEKHATLO KE ENG?	8
2.3	LITŠIA TSA TSAMAISO	9
2.3.1	<i>Tsamaiso Le Taolo</i>	9
2.3.2	<i>Bookameli Ba Ofisi ea Mokhatlo</i>	10
2.3.3	<i>Moralo Oa Tšebetso</i>	10
2.3.4	<i>Tsela Ea Ts'ebetso</i>	10
2.4	MABAKA A HO SENYEHA HOA MEKHATLO.....	10
2.4.1	<i>Lintho Tse Ka Senyang Mekhatlo</i>	11
2.5	KAKARETSO	11
3	KAROLO EA BORARO: BOETAPELE BA MEKHATLO	12
3.1	BOETAPELE KE ENG?	12
3.2	MAKHABANE A BOETAPELE.....	13
3.3	HO ETELLA-PELE KE HO ETSA JOANG?	13
3.3.1	<i>Ts'ebeliso ea Baoetapele</i>	13
3.3.2	<i>Boetapele bo chatsi</i>	13
3.3.3	<i>Liphephetso tse tobaneng le boetapele</i>	14
3.4	KAKARETSO.....	14
4	KAROLO EA BONE: NEHANO EA TABA LE PHETISETSANO EA MELAETSA	15
4.1	MONG'A MOLAETSA	15
4.2	MOLAETSA KAPA TABA.....	15
4.3	BAAMOHELI BA MOLAETSA.....	15
4.4	MOKHOA OA HO FETISA MOLAETSA.....	16
4.5	KAKARETSO.....	17
5	LINOKO.....	18
5.1	SENOKO I.....	18
5.2	SENOKO II.....	19
5.3	SENOKO III.....	19

1 KAROLO EA PELE: MEKHATLO EA BOIKOPANYO

Potso ea bohlokoa mabapi le mekhatlo eo batho ba lokelang ho ipotsa eona, feela boholo ba nako hose joalo, ke hore na ke hobaneng ha ho khothaletsoa ho thehoa mekhatlo empa 'Muso o ntse o le teng?

SEPHEO SA KAROLO ENA

Qetellong ea karolo ena, motho ea e sebelisang o tla be a leolitse kelello ea hae, ka ho ipotsa lipotso tseo hangata baikopanyani ba sa ipotseng tsona empa e le tsa bohlokoa katlehisong ea boikopanyo ba bona.

Ka ho otlooha karolo ena e tla manolla lintlha tse latelang:

1. Tlhaloso ea seo mokhatlo e leng sona

2. Melemo ea mokhatlo

3. Se ka senyang mokhatlo

1.1 TLHALOSO EA MOKHATLO

Mefuta kapa libopeho tsa mekhatlo ha li ts'oane. Mekhatlo e fapana ka sepheo, ka botho, ka boholo, ka tsela ea tšebetso, joalo-joalo. Empa ho boetse ho teng lintho tseo mokhatlo o mong le o mong o lokelang ho ba le tsona hore o be teng, o phele, o sebetse, o thuse ho ntlafatsa bophelo ba litho tsa ona.

1.1.1 BOTHATA

Ke qholotso eo batho ba ngongorehang ka eona, 'me e tsebisahala ka ho araba potso tse kang tsena; ke bothata bofe bo teng, ke boima bofe bo teng, ke ntho e fe etšoenyang Sechaba kapa karolo e itseng ea sona joalo ka basali, bana, lihoai, ba nang le bokooa, matichere, basebetsi 'moho, ba sotlehang malapeng, joalo-joalo?

1.1.2 SEPHEO

Sepheo sa mokhatlo ke morero oo ka kopanelo beng ba mokhatlo ba kopaneng ho rarolla bothata kapa ho nolofatsa tsela ea ho fihlela seo motho ka mong a lakatsang ho bona se etsahala hantle hofeta ka tsela e tloaelehileng ha e le motho ka bomong.

“ **Motho 1:** Mekhatlo ha ke re ke ntho tsa mekutu, meferefere le pherekano sechabeng! Haqeta 'muso o ntso le teng

Motho 2: Ha ke lumele joalo! 'Muso o keke oa fihlela lithoko kaofela!!

Motho 3: Oona 'muso oo, o nolofalloa ke ho thusa ba ikopantseng ”

1.1.3 MOKHATLO

Ke kopano ea batho ba fetang bonngoe, ba tlang nang le tabatabelo ea ho fihlela sepheo se ts'oanang ka ho bokella matla a kopanetsoeng. Mokhatlo ho ka thoe ke pitsi eo batho ba e kallang ha bai lo fenya bothata. Ka mantsoe a mang ke mokhatlo o thusa ho nolofaletsa litho ho rarolla bothato bo boletsoeng karolo e 1.1.1 ka ho fihlela sepheo se hlalositsoeng karolo ea 1.1.2.

1.1.4 MESEBETSI

Ke liketso tsa litho tsa litho tsa mokhatlo tse etsoang ke kopanelo kapa ka borumuoa/boemeli ba mokhatlo. Mesebetsi ka ho fapakana e lokela ho ba thusang ho fihlela sepheo sa mokhatlo.

1.1.5 TSAMAIISO

Ke tsela eo ho etsoang mosebetsi ka eona, ke mokhoa o totobetseng, o tsejoang ke bohle oa hore na liqeto tsa bohlokoa li fihleloa joang, ke bo mang. Tsamiso e lokela ho:

- (i) fana ka 'mapa oa hore na mokhatlo o tlo sebetsa joang ho fihlela merero e kopanetsoeng ke litho.
- (ii) fa litho tsohle kutloisiso ea lintho tse nepahetseng, le ho tataisa hore ba etse lintho tse nepahetseng ka nako e nepahetseng, maamong a nepahetseng, ka mokhoa o nepahetseng.

“ **Motho 1:** E leng hore mokhatlo ke phelisano, ke kutloano, ke keletsano, ke khalemelano? ”

1.1.6 TLALEHO/TLHAHLOBO

Ke karabelo potsong ea hore na mokhatlo u se u fihletseng eng le hore na u ntse o tsoelapele ho sebetsa joang. Tlaleho kapa tlhahlobo e ka ba ka nakong ea selemo kapa khoeli e fetileng, likhoeli tse tharo, tse tšeletseng, kapa nako eo ho ka lumellanoang ka eona ho lokeleha ka eona.

“**Motho 1:** Ke a utloa empa, nkare mokhatlo ke eng?”

Taba ena e thusa ho tsoelosa morolo oa litho, ho kha matla bocha le ho fumana lebaka la ho tsoelapele, ho otlolla litsela le ho tiiha ‘moko.

1.2 SEO MOKHATLO O LENG SONA

Mekhatlo e mengata e sitoa ho fihela sepheo ka mabaka a fapakaneng a kenyeletsang ho qabana hoa litho, bolotsana, ho nyamela le jooa hoa lichelete tseo li ikhapeloang ka masene. Boholo ba liphephetso tse na bo ka hloloa ke ho tsepamisa maikutlo hoa litho ekasita le ho ikhopotsa kamehla hore na hana seo mokhatlo o leng sona ke eng?

Ha se hore ho ipotsa taba fela ho ka etsa hore mokhatlo o se thulane le bothata. Empa ruri hoo ho ka etsa hore;

- ✓ Litho li its’ematlele ka matla le ha mathata a le teng,
- ✓ Litho li boulele sepheo se li kopantseng ha lifefo li tsoha li sebeletse ho sireletsa mokhatlo,
- ✓ Le ha mokhatlo o kikitela, ‘me katleho ea oona e le lerotho, litho li tihe ‘moko ho nts’etsa pele ts’ebetso ea mokhatlo,
- ✓ Ha mathata a hlahelang baikopanyi a tobane le mokhatlo litho li seke tsa ngala kopano.

“**Motho 2:** Mokhatlo ke cheseho ea ba ikopantseng ho fetola bothata bo teng moo ba phelang teng. E leng hore ke boikitlaetso ba ho fihlela sepheo. Kaha batho ha ba tsoane, ba lokela ho lumellana ka tsela ea ho tsamaisa mesebetsi eo ba e etsang. Ha mosebetsi o entsoe, ho lokela ho be le tsela ea ho hlahloba le ho lekola.”

1.2.1 MELEMO EA MOKHATLO

Mokhatlo ke lentsoe le akaretsang maele/maelana a Basotho a reng, lefu la noha ke ho

tsamaea e le 'ngoe, kopano ke matla, hlaahlela le lla ka le leng;

- Ka mokhatlo motho a ka fihlela seo a sitoang ho se fihlela ha a le mong;
- Lentsoe la Mokhatlo le utloahahla ho feta la motho a le mong;
- Mokhatlo ke kopanya lichaba, ho tla batho ka libopeho tse sa tsoaneng;
- Mokhatlo o ka thusa litho tsa ona ho fetola litloaelo tsa tsona e le hore li tsebe ho sebetsa le tse ling ha bobebe;

1.3 TSE SENYANG MOKHATLO

Mekhatlo e mengata e senyoha ke mathata a fapakaneng. Mokhatlo o senyaha ha o thulane le bothata boo litho li sitoang ho bo rarolla kapa boo litho li sitoang ho bo batlela bonamoli. Hangata mokhatlo o senyeha ha;

- ✓ Litho li sa ananele hore ntoa ke ea malula 'moho, e ba joale ha likhohlano li le teng litho li khetha ho supana ka menoana. Ebe ba sitoa ho lemoha hore ba ka lula fats'e ba buisana ka ho rarolla qaka.
- ✓ Ho sa tobano e kannete le ho khokhobisa litaba tsa lokelang ho arolelanoa ke litho hammoho.
- ✓ Bathehi kapa litho tsa khale li inka li na le litokelo tse fetang tsa litho tse ling.

“Motho 4: Ke sebetsa ka thata feela ha ke k'hophoke, empa mekhatlo ena eona kannete ke meleko.”

2 KAROLO EA BOBELI: PUSO LE TSAMAIISO EA MEKHATLO

Ha Mokhatlo o le teng, o lokela ho busoa le ho tsamisoa hantle, ho se be likhang, ho se be lintoants'ano, ho se be makukuno ho se be marata empa taba li tsamaee hantle.

SEPHEO SA KAROLO ENA

Qetellong ea karolo ena, motho ea e sebelisang o tla be a chorisitise kutloisiso ea hae tabeng ea bohlokoa ba tsamaiso mokhatlong. Batho ba bangata ha ba lemohe bohlokoa ba tsamaiso empa ke ntho e kholo haholo. Mokhatlo o tsamaisoang hantle, o oa atleha, le ha o na le liphephetso o fumana litsela tsa ho li hlola, etsoe ho ba bobebe ho fumana tharollo ha tsamaiso e hlakile. Moo tsamaiso e khoehlang, e sa hlakang, ho ba thata ho holisa mokhatlo.

Ka ho otloloha karolo ena e tla manolla lintlha tse latelang:

1. Tsamaiso ea mokhatlo ke eng?

2. Lits'ia tsa tsamaiso ea mekhatlo

3. Se ka senyang mokhatlo

4. Kakaretso

2.1 MEKHATLO E AMEHA KE LINTHO TSE 'MALOA.

Ak'u shebe litaba tse ke lebokoseng le ka thoko mona, 'me u nahane hore li amana joang le mekhatlo eo u e tsebang. U tla lemoha hore boholo ba Basotho ke batho ba ka thabelang boikopanyo, empa khabareng ho hlahe linthoana-nthoana tse bakang liqabang le karohano ka har'a mekhatlo.

“**Motho 1:** Mekhatlo kea e rata empa ke nyatsa marata, ke nyatsa bosholu, boikhabi le bolotsana!”

2.2 TSAMAIISO EA MEKHATLO KE ENG?

Ha ho buuo a ka tsamaiso ea mokhatlo ho tla maikutlo a mangata kelellong ea motho. Maikutlo a na ekaba hore na ke bo mang ba ka sehloohong, ke bo mang bao hangata e bang baemeli ba mokhatlo, ke mang a ikarabellang ho amohela ba hlokang ho kena ka har'a mokhatlo joalo-joalo.

Ka nako e 'ngoe batho ba bua ka taolo e ntle, e lokelang ho lateloa, e le ha ba tletleba ka tsela eo ba filoeng boikarabello boo ba sitoang ho bo phetha. Taba ea bohlokoa ke hore ho lokela ho be le tsela e hlakileng e lumellanoeng ea hore na lintho li tla etsua joang.

“ **Motho 1:** Feela na ke sona se boleloang ka tsamaiso ea mokhatlo see? ”

Pele litho li tletleba ka hore mokhatlo ha u tsamisoe hantle, li lokela ho lumellana ka hore na o lekela ho tsamaisoa joang. Ebang hosa ikobeloe tsamaiso e joalo, ho tsebe ho hlaka hore ho etsua hampe.

“ **Motho 2:** Tsamaiso ea mokhatlo ha e bolele feela hore na o eteletsoe-pele ke mang kapa ke bo mang. Tsamaiso e bolela hape hore na ho tlile joang hore bao ba eteletsoeng-pele e be bona, ba lokela ho etella-pele joang, ba fihlela liqeto joang, le hore na ba ipapisitse le eng. ”

2.3 LITŠIA TSA TSAMAISO

Ha lintlha tsohle li hlophiloe hantle, taolo le tsamaiso li lokela ho etsa hore:

- (i) Bolaoli e be bo hlaphohetsoeng, ka moetapele ea hloahloa, ea nang le leseli la hore na tsela ea mokhatlo e lebisa kae, 'me a thusa litho ho e latela;
- (ii) Borumuoa ba mokhatlo bo phethahatse thomo ho ea ka liphehelo tse lumellanoeng;
- (iii) Ho bonts'ano e liphoso ka kutloano le hore li lokiso e ka mamellano.

Ha tsamaiso e tihile, e le ntle, hona ho beha mokhatlo menyetleng e holimo ea ho hlola liqholotso, le ho o thusa ho phunyelletsa ka katleho sepheong sa oona. Ke taba ea bohlokoa ho lemoha hore mekhatlo ha e tsoane, ha e lekane, hape ha e sebetse ka ho tsoana. Empa ka kakaretso ke kopano ea batho ka sepheo se le seng

Ho bohlokoa ho ela hloko lintlha tse latelang e le ho fana ka botsitso ba puso le tsamaiso ea mekhatlo.

2.3.1 TSAMAISO LE TAOLO

Ke ho thusa mokhatlo ho:

- (i) Latela molao oa motheo,
- (ii) Bebofatsa tsamaiso e hloekileng,

- (iii) Thibela khethollo, bolotsana le ho ntšetsa-pele lithahasello tsa batho kapa litho ka bo mong tse hananang le sepheo sa mokhatlo,
- (iv) Lokolisa boikarabello ba litho tsa komiti, litho, basebetsi, bathusi le baeletsi.

2.3.2 BOOKAMELI BA OFISI EA MOKHATLO

Mokhatlong o nang le bosebeletsi ba letsatsi le letsatsi, ho lokela ho hlaka hantle;

- (i) Hore na boikarabello ba bona bo qala kae bo fella kae,
- (ii) Hore na ba amana le ho hokahana joang le komiti le litho,
- (iii) Hore na mookameli oa ofisi o sebetsa'ng, le ho neheletsana mosebetsi joang le ba amehang.

2.3.3 MORALO OA TŠEBETSO

Mokhatlo o lokela ho ba le moralo e le hore o hlakeloe ke moo o rerileng ho ea teng, le ho fihla ka nako e behiloeng. Moralo o lokela:

- (i) Ho lumellanoa ke mekhahlelo eohle ea tsamaiso ea mokhatlo,
- (ii) Ho hlaka hantle e le hore ho be bobebe ho o latela, ho o lokisa le ho o hlahloba, hape ka sehloohong ho o kenya ts'ebetsong.

2.3.4 TSELA EA TS'EBETSO

Mokhatlo o lokela ho ba le litsela tse hlakileng tsa ho sebetsa. Litsela tseo li otlolloa:

- (i) Ke ts'ebeliso ea lintlha tse kang, maano, mekhoha le meetlo e tsejoang ke bohle.
- (ii) Ke ho latela litselana tse raliloeng tsa ho etsa mosebetsi.
- (iii) Ke ho tsebisahala le ho ananeloa ke bohle ba lokelang ho etsa mosebetsi.
- (iv) Ke Boetapele ba mokhatlo ka mekhatleho ea eohle.

2.4 MABAKA A HO SENYEHA HOA MEKHATLO

Ho tumme lipolelo tse ngata kahar'a sechaba tse kang, *Basotho ba hloloa ke boikopanyo, Basotho ba qetoa ke bolotsana, Basotho ho hoholo ke ho jana*. Lipolelo tsena ho keke hoa thoe ke tsa boiqapelo hobane li tsoaloe ke kamoo batho ba bonang mekhatlo e qala ka matla empa e qetelle ka ho oela ka mor'a nakoana.

2.4.1 LINTHO TSE KA SENYANG MEKHATLO

- a) Ho se lumellane ka tsela eo mokhatlo o tla tsamaisoa ka eona.
- b) Ho se ikobele tsamaiso e ngotsoeng, e lumellanoeng, hape e lebeletsoeng ho litho tsohle.
- c) Ho hloleha ho rarolla likhohlano ka khotso le kutloano.
- d) Bolotsana, ho leka ho qhekella ba bang le ho ithuisa ka bomong, le ho tsoana qhekellana.

2.5 KAKARETSO

Ho hlakile ke hore taolo ea mekhatlo le kamoo e tsamaisoang ka teng ke ntho ea bohlokoa haholo katlehong ea eona. Ho hlakile hore litsela li teng tseo litho tsa mekhatlo li ka li latelang ho etsa hore mekhatlo e tsamaisoe hantle. Ha mekhatlo e tsamaisoa hantle, lipelaelo li otlolloa, li hlakisoa, bohle ba ba boemong ba ho ikutloa e le karolo ea mokhatlo.

Tsamaiso ea mokhatlo e lokela ho hlaka, ka hona litšehetso tsa bohlokoa ke molao oa motheo le litumellano tse fetohang maano a tatasiang mekhatlo hore na e ka phethahatsa molao oa motheo joang. Mohlala, haeba ka molaong oa motheo ho itsoe ke mokhatlo o tsamaisoang ka tsela ea ho khetha boetapele ka khetho ea bongata le ho ba le ponaletso, ho leka hore ho be le maano le melaoana e supang hore na mesebetsi e fapakaneng e tla ajoa le ho phethahatsoa joang. Mohlala ho amohela, ho sebelisa, ho boloka, ho bulela le ho tlaleha tšebeliso ea chelete e lokela ho ba litaba tse manolotsoeng hantle kahar'a maano le melaoana eo ho bang bobebe hore e lateloe le ho lemoha ha e tlotsoe kapa e potiloe ka thoko.

3 KAROLO EA BORARO: BOETAPELE BA MEKHATLO

Mokhatlo o hloka boetapele bo hlaphohetsoeng hore o tle o fihlele sepheo seo o se thehetsoeng ho se phetha. Boetapele ke bona bo supang tsela le ho thusa hore litho tsa mokhatlo li shebe moo ho lokeloang ho uoa teng ka sepheo sa mokhatlo.

SEPHEO SA KAROLO ENA

Qetellong ea karolo ena, motho ea sebelisang tataiso ena o tla be a chorisitse kutloiso ea hae ea boetapele. Katleho ea mekhatlo e ipapisitse haholo le boetapele. Ha boetapele bo le hloahloa, ho bonahala ka litholoana tse khahlisang. Karolo ena e hlalosa bohlokoa ba boetapele katlehising ea mokhatlo. Mekhatlo e mengata e atlehileng mohlomong e ka be e timetse, empa e pholosa ke betapele bo hloahloa, athe e meng e timetseng e ka be e ile ea 'na ea phela empa ea timetsoa ke boetapele bo nang le bofokoli. Ha ho le joalo, boetapele ke ntlha ea bohlokoa bophelong ba mekhatlo.

Ka ho otloloha karolo ena e tla manolla lintlha tse latelang:

1. Boetapele ke eng?

2. Bokhabane ba boetapele ke bofe?

3. Ho etella-pele ke ho etsa joang?

4. Kakaretso

3.1 BOETAPELE KE ENG?

Boetapele ke boemo boo motho a bang ho bona, e leng boemo ba ho *eta*, ho *tsamaea*, ho *hata* pele ho ba bang e le hore ba molateng ba latele, ba fumane mohlala oa tsela ho eena. Ka mantsoe a mang boetapele ke boemo bo ka pele-pele ba mokhatlo, e leng bona bo simollang kapa ho thoma boholo ba mehato eo mokhatlo o tlang ho e nka, le ho nka boikarabello ba hore bohle ba ea e latela. Boetapele ke bolisa, ke boalosi, ke bolula-qhooa, ke bosupa-tsela.

“**Motho 2:** Na u ea tseba hore na boetapele ke eng?”

Motho 1: Ache na ha se mejo?”

3.2 MAKHABANE A BOETAPELE

Boetapele bo lokela ho ba le makhabane a ikhethang, e leng se bo khethollang ho bolateli. A mang a makhabane a bona ke a na, 'me mona ho na le tataiso ea hore na bo bong le bo bong ba makhabane ana bo ka bonahala joang, 'me ba utloisiseha joang:

a) Chebelo-pele

Re ea hokae?

Re ea joang?

Ho hlokala'ng?

Re tla fihla neng?

b) Tharollo ea Likhohlano

Re ngongorehisoa ke eng?

Sesosa ke eng?

Re batla ha hole joang?

c) Liqeto

Re etse joang?

Ha re sa e etse ho tla ba joang?

Le ho se etse qeto, e ntse e le qeto empa e seng moleng oa ba tlokotsing ea ho ameha.

d) Ho ikamahanya le Liphetofo

Ho se ncoe ke menate.

Ho se koatele kapa ho hlomohela ruri.

e) Nelehetsano ea Litaba le Melaetsa

Ho bua mang?

O re'ng?

O bua le mang?

O bua ka tsela efe?

3.3 HO ETELLA-PELE KE HO E TSA JOANG?

Ho etella-pele ke ho netefatsa hore bokhabane bo boletsoneng kaholimo ba boetapele bo sebelisoa ka nepo ho atlehisa mokhatlo.

3.3.1 TS'EBELISO EA BAOETAPELE

Ka har'a mokhatlo litho li lokela ho ba le bolokolohi le boits'oaro. Mokhatlo ha se sets'eisa, khatello le khethollo, ho teng bohle ba lokela ho ikutloa ba amohelohile, bohle ba lokela ho thabela ho ea mokhatlong. E seke ea re ha ho thoe ke letsatsi la tulo e be litho li ea sulafalloa. Boiketlo, bolokolohi, thabo le kutloano tse bang teng mokhatlong li etsa hore bohle ba phuthulohe, ba hlaise maikutlo, ba

sebetse hammo, ba be le lerato, hape ba ts'epahallane.

3.3.2 BOETAPELE BO CHATSI

Ho etella-pele ke ho sebelisa makhabane a bopetapele ka tekanyetso ea oona ka ho fapakana. Ke ha moetapele a ipotsa kamehla hore na liqeto tseo a li etsang li tla tlisetsa mokhatlo molemo kapa chee; ke ha a ba elahloko ho utloa litlelebo e be o oa li rarolla pele li tota. O etella-pele ha

e re ha litho li thabetse katleho e itseng e ba o se a ntse a nahana hore na katleho eo e ka nts'etsoa pele joang hore mokhatlo o hole ho tsoelapele. Hape o lokela hore ha a koatisitsoe ke litho lintlheng tse itseng a se ke a mamella khalefo, a koate a khutla. Ha moetapele a fana ka molaetsa a kholise litho, a hlake, a nolofatse taba, a ikokobetse feela a tiise ka hanong.

3.3.3 LIPHEPHETSO TSE TOBANENG LE BOETAPELE

1. Ke neng ha moetapele a hlokoang hore a be le chebelo-pele?
2. Likhohlano li hohle, joale tsa mokhatlo moetapele a ka li rarolla joang?

3.4 KAKARETSO

Boetapele ke mosebetsi oa boikarabello o hlokoang boitelo. Ha boetapele bo tihile hantle, bo ka thusa mokhatlo ho hlola mathata, empa ha bo khoehla bo ka sitisa mokhatlo ho iphumanela menyetla le ho atleha moo o neng o ka atleha haholo. Ho etella-pele ke ho sebelisa makhabane a boetapele molemong oa mokhatlo.

3. Na ho etsetsa batho ba bangata ba baholo liqeto ke ntho eo motho a ka atlehang kemehla ho e etsa?

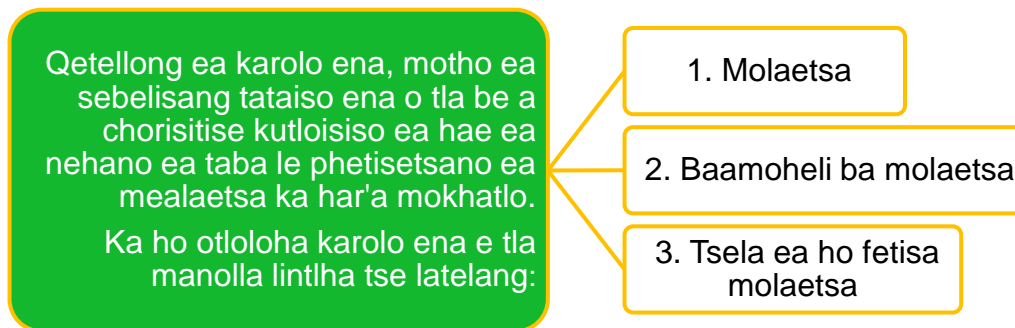
4. Na boetapele ke neho e ikhethang? Ho ka tla joang hore eena ha batho ba thabile ebe u ngongoreha ka tsa hosane, ha batho ba keteka e be o se a ntse a ipotsa tsa kamoso?
5. Batho ba ka se mamele ka hloko ha a ba joetsoa ntho, e be moetapele a ka fihlela joang hore bohle ba mamele 'me ba utloe?

4 KAROLO EA BONE: NEHANO EA TABA LE PHETISETSANO

EA MELAETSA

Mokhatlo o atlehisoa ke puisano e ntle le kuitlisano lipakeng tsa litho. Tsela eo melaetsa e fetang ka eona e lokela hoba e fihlellang hantle ho litho tsohle tsa mokhatlo kapa boikopanyo. Mofuta oa litaba tse ts'ohloang likopanong e lokela hoba tse lumellanang le moetlo oa mokhatlo kapa sepheo sa tulo.

SEPHEO SA KAROLO ENA

4.1 MONG'A MOLAETSA

E le hore molaetsa o fete hantle mong'a ona o lekela ho hlompheha le ho mameleha ke ba o fuoang. Ka hona o lokela ho ela hloko hore molaetsa o feta hantle ha mong'a ona a bonahala a kholoeha, a shebahala ka tsela e ntle empa le teng a se mahali-hali hoo ba mamelang ba ka ts'ohang kapa ba bona a le thoko haholo le bona ka chebahalo. Libopeho tse ling tsa mong'a molaetsa tse nolofaletsang molaetsa ho feta li fumaneha setšoantšong se tla latela.

4.2 MOLAETSA KAPA TABA

Molaetsa o lokela ho ba bonolo, o utloahale, hape o utloisisehe. Litlhaloso tse ling tse bohlokoa li teng setšoantšong sena. Molaetsa o hloka ho phetheloa hore o hlake, o thophothele, 'me ha o oa lokela ho ferekanya ea o mametseng.

4.3 BAAMOHELI BA MOLAETSA

Motho eo molaetsa o tobisitsoeng ho eena o bohlokoa haholo, 'me ea fetisang molaetsa o lokela ho ela hloko hore bacha, batho ba baholo, bomme le bontate ba na le litšekamelo

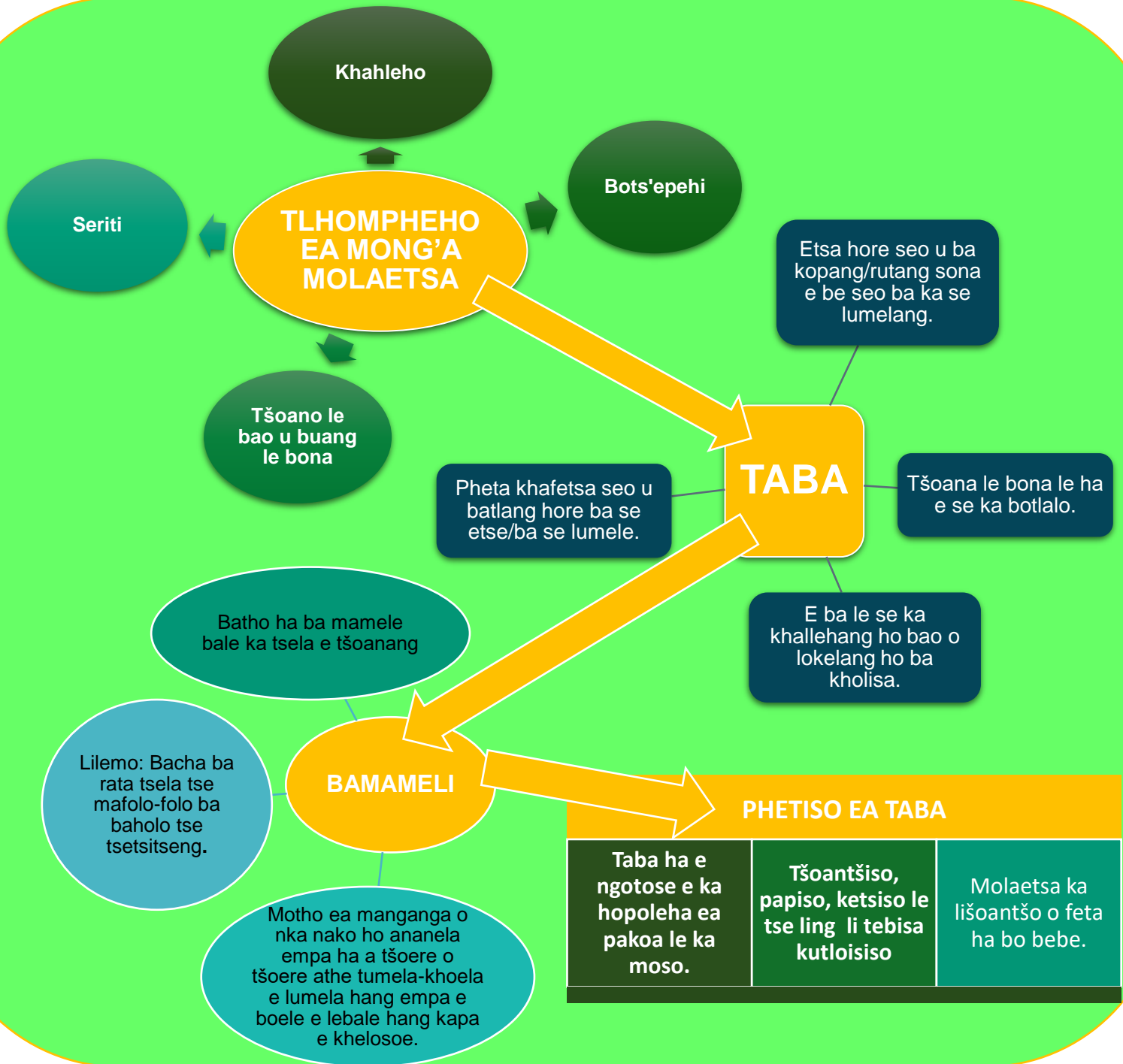
bophelong tse etsang hore ba se amohele molaetsa ka tsela e tšoanang. Mohlala, bacha ba amohela taba kapelle kaha ha ba sa le mafofolo a ho ithuta bophelo, athe batho ba baholo ka lebaka la hore ke khale ba li bona, litho tse ling ha ba li amohele habonolo.

4.4 MOKHOA OA HO FETISA MOLAETSA

Melaetsa e ka fetisoa ka mekhoha a 'maloa holatela mofuta oa molaetsa. Melaetsa e meng e ka feta hantle ka puisano ea moo ho shebanoeng mahlong, e meng ka mongolo, e meng ka khaso ea moeng, joalo joalo. Motho ea fetisang molaetsa o lokela hape ho elahloko litebello le lithoko tsa ba amoheng molaetsa e le ho thusa hore molaetsa o fete ka katleho.

NEANO EA TABA, PHETISO LE PHETISETSANO EA MELAETSA

4.5 KAKARETSO

Molaetsa o feta hantle ha ho etsoe hloko lintlha tse boletsoeng ka holimo. Ka lebaka lena ho bohlokoa ho mong'a taba ho lemoha lintlha tsena. Etsoe melaetsa e fetang hantle e fokotsa likhohlano, athe e sa feteng hantle e baka liqabang.

5 LINOKO

Ak'u bale litaba tsena tse latelang u ke u ithute ka tsona. Ha u li bala u behe ka maikutlong a hao hore mokhatlo o tiha ka litho hantle joalokaha letsema le ema ka mong'a lona.

Uena e be u ea le bafe?

5.1 SENOKO I

TLAMANG LERATSOANA SIU BO SELE

Motseng oa Sephokong, ho be ho le teng mokhatlo oa boitjaro o bitsoang Tlamang Leratsoana Siu Bo Sele. Monongoaha o keteka lilemo tse 38 o thehiloe. Ke o mong oa e fokolang o ntseng o phela kaha e mengata e bile teng ea nto ichoella. Mothehi, 'M'e 'Maseopa ke motho ea tsejoang, ea hlomphehang, ea ratoang, eo le ho latela boemo ba monna oa hae sechabeng ho seng batho ba ratang ho 'na ba qabana le eena. Ka mona ka mokhatlong ho na le komiti ea batho ba supileng e leng mookameli le motlatsi oa hae, mongoli le motlatsi oa hae, ramatlotlo le litho baeletsi tse peli. Mothehi le ha a se a se komiting ke motho ea mafolo-folo, o ntse a batlela mokhatlo litsiane.

Mokhatlo ona ke mokhatlo o tummeng, oo ka lebaka la bokhale ba ona batho ba lakatsang ho bitsoa setho sa ona, etsoe kaparo ea ona le eona e le khabane haholo. Ke lingoetsana tse seng kae tse nyaloang Motseng oo tse sa o kenang e bile bao boholo ke ba rutehileng haholo. Bongata bo kena mokhatlo ona, 'me ke tlotla ho ba setho ho batho ba bangata tikolohong ena.

Ho kena mokhatlo ona le ho tsoela-pele ho ba setho u lokela ho ntša seabo sa sa M250.00, eo joale u tla e nchafatsa ka M100 selemo le selemo, le ka M50 khoeli le khoeli hore u lule u le libukeng tsa mokhatlo ka bothô. Setho sa mosali se lokela ho ba le mese e metle ea lishoeshoe, bonyane e meraro e le hore ka mafu, mekete kapa mesebetsi e khethehileng a se hlahe ka mahlabisa lihlong. Ntle le mona mese eo e lokela ho rokoa nqa e le 'ngoe e se re mohlomong o mong oa rokoa ke batho ba senang botsebi bo phethahetseng. Ho rokoa ha ngoetsi e kholo ea Mothehi 'me litefo li phahame haholo. Ka tulo ea khoeli tse tharo ho ea jeoa, ho ea nooa, ke setokofele sa mokhatlo. Bohle ba lokela ho bonts'a matla a bona e le hore mesebetsi oo o atlehe. Kamehla chelete e amoheloa ke mothehi ho e beha polokelong e sere mohlomong ramatlotlo ea ba ts'oarang

lichelete bohlasoa. Ha 'ngoe ka selemo, mothehi o bolela kakaretso ea chelete e teng le ho supa hore papisong le mekhatlo e meng eo a e keneng ona o ntse o fokola. Mongoli ha a qetile ho ngola o tla fa mothehi ho bona hore na o ngotse litaba tse nepahetseng e le qoba liphoso tse ka bakang pherekano.

E mong mosali oa Motseng moo, a ba le ngoetsi 'me ngoetsi eo ea kena mokhatlo empa ea lelekoa ke mothehi. Mabaka e bile hore eo o ne a ile a botsa hore na ha e le hantle moelmo oa ho ba setho ke o fe, le hore na mokhatlo o na le molao oa motheo kapa chee. Ho ea ka mothehi lipotso tsena tse hlabisang lihlolong, ha li na molemo li reretsoe ho senya, ka hona eo o lelekiloe.

Taba ena e arotse litho, bang ba re ngoetsi e fositise, e lelekoe e tlo senya mokhatlo oo esaleng o phela ho tloha khale, ba bang ba re eo ha a fosa, athe ba bang ke ba kopang feela hore ho arajoe potso.

5.2 SENOKO II

Leano la tšoaro, poloko le tsamaiso ea lichelete

Ha re mametse litaba khasong ea sea-le-moea re utloa:

'Mamekhatlo oa lihoai ha o na tlaleho e hlakileng ea hore na cheleteng eo e e fumaneng ka selemo e sebelisitse bokae mabakeng a fe. Ka lebaka lena chelete e kaalo ka milione ea maloti ha ho bonahale na ho etsahetse eng ka eona.

- (i) E be ke molato oa Boto, Oa Mookameli oa Ofisi kapa Oa Mookameli oa ka licheleteng?
- (ii) BOTO e lokela ho etsa qeto e fe haeba e rata ho lokisa?
- (iii) BOTO e hlalose tsa litho taba ee joang?

Sebelisa leano la tsamiso ea lichelete ho tiisa litaba tsa hao 'me u supe litemana.

5.3 SENOKO III

Leano la khiro, boiketlo, phomotso kapa teleko ea basebetsi

Ntate Ramootleng Tšupa eo ha esale mohlanka oa lekala la baikopanyi a neng a sotla baikopanyi, a rekoa ka lichelete, a khelosa lichelete, a khetholla, a sebetsa ka seoeso-oeso a bile a hohella batho thoabalanong ka ho ba okaokela le ho ba hulela thobalanong ka linonoetso tseo e seng tsa 'nete empa a le matla haholo tabeng ea ho thusa mekhatlo, ho rupela le ho tataisa barupeli ba batho ba thoko le litotoropo ho utloisisa tsa puso, tsa

boikemelo, o kopa mosebetsi mokhatlong oa heno, 'me o bitsetsoa lipotsong. Mona o oa ipabola. Mookameli oa lefapha leo a lokelang ho kena ho lona e leng la thupelo, tlhasimollo le matlafatso o khothaletsa hore a ncoe, empa mookameli e moholo o oa hana. Litaba tsena ka tsela e sa tsejoeng li se li le matsohong a litho tsa BOTO joale tse ling li halefile haholo ka le reng mookameli o qala bohlasoa joale ha tse ling li re kannete a hane bo le joale.

- (i) Aku thuse mokhatlo ho sebetsa taba ena.
- (ii) Fana ka boeletsisi o sebelisa leano la khiri.

